

KURSAKTA KALAN ANMANIN HİKÂYESİ: DERSİM ‘38 ANITI

ÇİÇEK İLENGİZ*

Dönemin Mazgirt Belediye Başkanı Tekin Türkel inşaatın içinde yürürken, “Biz ölülerimizi gömemeye alıştık, ilk defa başımıza gelmiyor. (...) Şu yarım kalan mezar sembollerine baksana, bu yarım kalmışlıktan daha iyi ne anlatabilirdi acımızı, bilemiyorum” diyerek tamamlanamayan anıt mezarın hikâyesini anlatıyor.

Resim 1. Dersim ‘38 Anıtı, Temmuz 2018 tarihli fotoğraf yazara ait

* Dr., Max Planck Enstitüsü Dini ve Etnik Çeşitlilik Araştırmaları.

1938 yılında Kert/Gavur Bağı mevkiinde yaşanan katliamı yerinde anmak üzere 2012 yılı yaz sonunda yapımına başlanan ve Kasım 2012’de durdurulma kararı alınan Dersim ‘38 Anıtı’na ulaşmak için öncelikle Mazgirt merkezdeki anma noktalarından geçiyoruz. CHP milletvekili Onur Öymen’in 2010’da AKP’nin “terör”le mücadeledeki yetersizliğini anlatmak üzere tek parti dönemi CHP’sinin Dersim’e yaklaşımını idealize etmesiyle başlayan ve Erdoğan’ın Dersim özürü¹ ile şahlanan süreçte, Dersim’in bir açık hava anma kompleksine dönüştüğünü söylemek çok da abartılı sayılmaz. 2010 yılı Ağustos ayında HDP Dersim Belediyesi eş başkanı Edibe Şahin’in girişimiyle Dersim Doğa ve Kültür Festivali’nde açılış gerçekleştirilen Seyit Rıza heykelini,² Pülümür’deki Cemal Süreya heykeli³ ve çok sayıda anma mekânının oluşumu izledi. Dersim ‘38’de ne oldu tartışmaları sistematik olarak üstü örtülmüş farklı hafızaların da su yüzüne çıkmasına

Resim 2. Cumartesi Anneleri Çeşmesi, Fotoğraf: Mazgirt Belediye Arşivinden

¹ Erdoğan’ın özrüne dair eleştirel bir okuma için bkz Ayata, Bilgin and Serra Hakyemez, The AKP’s Engagement with Turkey’s Past Crimes: An Analysis of PM Erdoğan’s ‘Dersim Apology’, in: *Dialectical Anthropology*, 37, 1 (2013), 131–143.

² Seyit Rıza heykelinin tarihsel bir okuması için bkz. Ilengiz, Çiçek. “Erecting a Statue in the Land of the Fallen: Gendered Dynamics of the Making of Tunceli and Commemorating Seyyid Rıza in Dersim” *Innenräume – Außenräume, L’Homme ZFG–European Journal of Feminist History*, (eds.) M. Fritsche, C. Opitz-Belakhal, I. Schmidt-Voges, (2019:2): 75-92.

³ C. Süreya heykeliyle ilgili bkz. Ozan Doğan, “Caz’a Kaval’dan Gökyüzü Taşıyan Pülümürlü Sürgün Şair: Cemal Süreya”, Der. Şükrü Aslan, *Pülümür*, Ütopya Yay. Ankara 2016, 266-82.

önayak oldu. Bir ucundan diğer ucuna 20 dakikada yürünen Mazgirt merkezin gözden kaçması mümkün olmayan noktaları bölgenin kolektif hafızasında yer edinmiş olan Zarife Ana, Hüseyin Cevahir, Özgecan Aslan, Muzaffer Oruçoğlu, Cumartesi Anneleri, Gezi Şehitleri ve Nazım Hikmet gibi isimlere adanan mekânlardan oluşturmakta.

Resim 3. Zarife Ana Kadın Kolektif Yaşam Evi, Fotoğraf yazara ait

Resim 4. Gezi Şehitleri Fidanlığı, Fotoğraf: Mazgirt Belediye Arşivi

Resim 5. Hüseyin Cevahir Gençlik ve Çocuk Parkı, Fotoğraf: Mazgirt Belediye Arşivi

Dersim’de 2010 sonrası belediyecilik anlayışını yansıtan şekilde, Mazgirt’te de bu dönem yapılan fidanlık, çeşme, park, kütüphane gibi kolektif kullanım alanları, aynı zamanda anma noktaları olarak tasarlanmış. Böylece anmanın kendisi belediyenin mekân politikalarının ana damarlarından biri haline gelmiş. Mazgirt’teki birçok anma projesi hayata geçirilebilirken Dersim ‘38 Anıtı, durdurulma kararı sonrasında inşaat halinde bırakılmış. ‘38 Anıtı Dersim’de hafıza mekânları oluşturma girişimleri arasında yapımına izin verilmeyen ilk proje değil. Merkeze bağlı Alacaköy köyünde 2014’te yapılan mezarlık⁴ ve Nazmiye ilçesinin Xarik köyünde 2015’te yapılan Armenak Bakırcıyan (Orhan Bakır) sembolik mezarı yıkıma tabi tutulurken⁵ Dersim ‘38 Anıtı yarım bıraktıran haliyle fiziksel varlığını koruyor.

⁴ “Tunceli operasyonu sona erdi,” *Radikal*, 10.04.021, http://www.radikal.com.tr/turkiye/tunceli_operasyonu_sona_erd_i-1455225.

⁵ “Dersim’deki Armenak Bakırcıyan anıtı yıkıldı,” <https://www.demokrathaber.org>, 11 Temmuz 2019, <https://www.demokrathaber.org/guncel/dersim-deki-armenak-bakirciyan-aniti-yikildi-h77363.html>. Yıkım sonrasında, mezar taşlarında 1915’te katledilenler ve devrimci Ermenilerin isimleri silinerek mezar yalnızca Bakırcıyan’a atıfla yeniden yapıldı.

Türkel, tamamlanmamış haliyle anıtın içinde olduğumuz politik durumu söze hacet bırakmaksızın net bir şekilde hissettirdiğini belirtiyor. Anıtlaştırma fikrinin ve projelendirilmesi süreçlerinin ana aktörlerinden olan iş insanı-siyasetçi Dilaver Eren ve mimar Dara Kırmızıtoprak da Erdoğan’ın özrü ve barış süreci rüzgârıyla konuşulabilir olan ‘38’i anılabilir kılamamaktan dolayı yaşadıkları süreci ‘kursakta kalmak’ deyiimiyle anlatıyorlar. Bu makalede Tekin Türkel, Dilaver Eren ve Dara Kırmızıtoprak’la yaptığım mülakatlara dayalı olarak kursakta kalma sürecinin resmini çekmeye çalışacağım. Öncelikle anıtın yapım sürecindeki motivasyonlara ve yapılış hikâyesi-ne, ardından da durdurulma kararı ve yarattığı tartışmalara odaklanacağım.

ANIT FİKRİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Savaş ve barış politikaları bağlamında CHP ve AKP arasındaki çekişmenin ‘38 tartışmaları üzerinden şekillenmeye başlamasıyla 2010 senesi itibariyle yüzleşme, özür, anma, kolektif hafıza gibi kavramlar Dersim ile ilgili tartışmaların ana eksenini oluşturur oldu.⁶ Bu kavramlar 90’lı yılların sonlarından itibaren Avrupa Birliği üyeliği kapsamında etnik ve dini azınlıklara dönük reformlar formunda Türkiye’nin politik gündemine girmişti. 1915 ve 1938’e dönük inkâr rejiminde yapısal bir değişiklik yaşanmamasına rağmen, tarihle eleştirel bir ilişki kurma, geçmişle yüzleşme ve kolektif hafızanın önemi tartışmalarının hiç olmadığı kadar görünürlük kazandığı,⁷ hatta içeriği pek de tartışılmayan bir demokrasinin⁸ olmazsa olmazı haline geldiğini deneyimledik. 70 yılı aşkın inkâr ve sessizleştirme politikasının

⁶ Hepkon, Z., S. Aydın, Ş. Aslan, *Dersim’i Parantezden Çıkarmak*, İstanbul: İletişim, 2013.

⁷ Bu dönemde üretilen belgesel filmler ve sözlü tarih çalışmalarına örnek olarak bkz. “Dersim 38 Belgeseli, Çayan Demirel, YouTube”, Erişim: 17.6.2020, <https://www.youtube.com/watch?v=i3q88micZcU>. “İki Tutam Saç”: Dersim’in Kayıp Kızları, YouTube”, Erişim: 17.6.2020, https://www.youtube.com/watch?v=ta8Qvzo4i_0. Taş, Cemal. *Dağların Kayıp Anahtarı: Dersim 1938 Anlatıları*, İstanbul, 2016; Bilmez, Bülent, Gülay Kayacan ve Şükrü Aslan, *Belleklerdeki Dersim ‘38*, İstanbul, 2015. Fındık, Özgür, *Kara Vagon: Dersim-Kırım ve Sürgün*, İstanbul: Fam, 2012.

⁸ Türkiye’de tarihin eleştirel politika üretmede oynadığı rolü Dersim ‘38 örneği üzerinden tartışan bir makale için bkz. Tambar, Kabir, “Historical Critique and Political Voice after the Ottoman Empire”, içinde *History of the Present*, 3, 2 (2013), 119-139.

ardından bir anda hiper görünürlük kazanan Dersim ‘38 tartışmaları, birçok hafıza mekânı projesini de beraberinde getirdi. Dersim’in kentsel dokusunun farklı yerel yönetimler tarafından alternatif açık hava tarih müzeleri formunda şekillendirilme süreci bu de döneme denk düşüyor.⁹

Erdoğan’ın özürlü akabinde, Dersim 38’de ne oldu tartışması, tarafların kendi politik pozisyonlarına uygun belgelerine doğrulmasıyla¹⁰ devam ederken Tunceli Eğitim ve Sağlık Vakfı, Dersim yerel yönetimleri, politik örgütlenmeler, sivil toplum kuruluşları ve dünyanın dört bir yanına dağılmış olan Dersimliler, ‘38 Anıtı fikrini tartışmaya başladı. Böyle bir politik ortamda Tekin Türkel, anıt projesindeki motivasyonunu, CHP-AKP arasındaki çekişmenin seyrine müdahale edebilmek için bu alanda iş üretmek ve söz söylemek olduğunu belirtirken tarihsel bir görevi üstlendiklerini ifade ediyor:

Bir ayak izim var, yürüdüğüm bir yol var, eğer sen kendi ayak izlerinde yürümezsen kendini kaybedersin, yani geçmişini kaybedersin, kendi yaşamını kaybedersin ve kendine bir gelecek de yaratamazsın. Geçmişî geleceğe taşıma anlamında da zorlanırsın. [...] Yani gelecekteki çocuklarımıza, neslimize biz neyi anlatalım? Böyle bir zulme mi maruz kalmışız, kalmışız. Ee, kusura bakmasınlar, yani böyle bir şey yaşamışsalar bunu anlatmak [...] çok da kötü bir ödev gibi durmuyor.¹¹

Türkel, Anıt’ı, gelecek nesillere kim olduklarını ve nereden geldiklerini anlatma gerekliliğinin bir ifadesi olarak görüyor. Türkel için Dersim ‘38 Anıtı’nın yapımı, geleceği inşa edecek nesillerin kimliklerinin kurucu unsurlarından birini unutmamaları için kendi jenerasyonunun üstlenmesi gereken bir misyon.

⁹ Kültürel kimlik politikalarıyla devrimci belediyeciliğin birleşme çaba ve deneyimi üzerine bkz. Gültekin, Ahmet Kerim ve Sibel Özbudun. (2012) *Devrimci-Halkçı Yerel Yönetimler Atölye Sonuç Metinleri* (içinde) “Kültür-Kimlik Politikaları Atölyesi”, 94-108. Ankara.

¹⁰ Farklı kaynaklara dayanarak yapılan ‘38 tartışmaları için bkz. Bilmez, Bülent, “Sözlü Tarih ve Belgesel Film Aracılığıyla Bir Kıymıla Yüzleşmek ve Hesaplaşmak”, içinde *Kara Vagon: Dersim-Kırım ve Sürgün*, (ed.) Özgür Fındık, İstanbul, 2012, 7-47.

¹¹ Tekin Türkel ile Temmuz 2018 tarihinde Dersim’de yaptığım mülakattan.

Anıt fikrinin ortaya çıkması ve projelendirilmesi sürecinde aktif rol alan iş insanı-siyasetçi Dilaver Eren ise anıtı “Dersim’deki yok olmaya karşı bir direniş abidesi”¹² olarak görüyor. “Dersim’deki inanç yapısı, Dersim’in etik değerleri... Dersim’in özgün bir kültür var, o yok oluyor. [...] Devletin 38’de yarım bıraktığını biz Dersimliler kendi elimizle yapıyoruz”¹³ diyerek farklı politik çevrelerin modernist yaklaşımlarının devletinkinden çok da farklı olmadığı noktalara dikkat çekiyor. Türkel ile benzer bir noktadan hareketle, tarihsel ve kültürel yozlaşmaya karşı tavrın somut pratiği olarak gördüğü anıtın, aynı zamanda tarihin doğru aktarılmasına da katkı sunacağını düşünüyor. “Dersim ‘38 ile ilgili söyledikleri, anlattıkları hikâyelerin birçoğu, o feodalizm analizleri falan çoğu yanlış”¹⁴ diyerek, ‘38’in yalnızca bir yok etme eylemi olmadığını, aynı zamanda hedef aldığı yapıyla ilgili gerçek bilgiyi üretmeyi de engellediğini belirtiyor. Anıtı devletin neyi yok etmeye çalıştığını ortaya koyma yolunda bir adım olarak görüyor.

Anıtın dizaynını yapan mimar Dara Kırmızıtoprak ise mezarlıklar ve ölülerini gömememişlik halinin son bulması arzusunun tezahürü olarak çerçeveliyor ‘38 Anıtı’nı. “Nesiller boyu insanlar buraya gelip ziyaret etsin, orda acılarını kendi inancına göre yaşasın, içine attığı acıları dışarıya vursun, dua edecekse dua etsin, haykıracaksa haykırsın, ağlayacaksa ağlasın ve içimizde biriktirdiğimiz bu kinden, bu irinden kurtulalım artık. Mantığımız buydu”¹⁵ diye anlattı anıt projesine başlangıç motivasyonunu. Anıtın mezarlıkla eş tutulması, henüz resmi tanınmanın yaşanmadığı bir devlet şiddeti tezahürü bağlamında, kayıpların anılabilir bir forma kavuşmasıyla yaşanacak kısmi bir hissel kapanışa işaret ediyor. Farklı boyutlardaki mezarlar şeklinde tasarlanan anıtın yapımının durdurulmasını ise Kırmızıtoprak “[h]içbir şey yerli yerine oturmuyor... Her şey ayakta, herkes ayakta... Hisler ayakta, insanlar ayakta. Onun için millet dağlarda, sokaklarda, isyanda, protestoda... Onun için, ne kan duruyor ne hareket duruyor...”¹⁶ diye yorumluyor.

¹² Dilaver Eren ile Nisan 2019’da internet aracılığı ile yaptığım mülakattan.

¹³ Dilaver Eren ile Nisan 2019’da internet aracılığı ile yaptığım mülakattan.

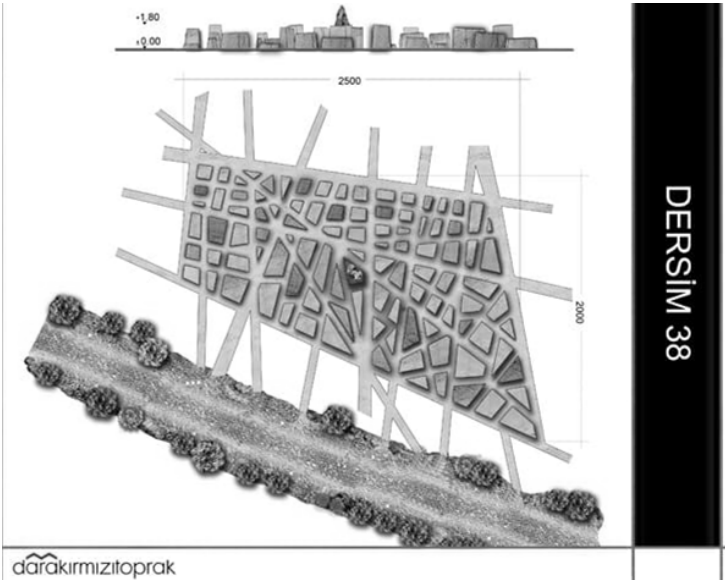
¹⁴ Dilaver Eren ile Nisan 2019’da internet aracılığı ile yaptığım mülakattan.

¹⁵ Dara Kırmızıtoprak ile Nisan 2019’da internet aracılığı ile yaptığım görüşmeden.

¹⁶ Dara Kırmızıtoprak ile Nisan 2019’da internet aracılığı ile yaptığım görüşmeden.

ÖLÜM TARLASI

500 metrekairelik bir alanı sembolik mezarlık olarak tasarlayan Kırmızıtoprak, çocukluğundan itibaren dinlediği betimlemelerin anıtı şekillendirmede büyük rol oynadığını belirtiyor. 1937 yılında gerçekleşen operasyonlarda, silahların toplanmasının ertesinde Haydaran ve Çukurağa aşiretleri mensuplarının 1938 yılında topluca katledildiği noktaların biri olan Kert bölgesi seçiliyor anıt yapımı için.¹⁷ Katledilenlerin kimlikleri tespit edilmeden, diğer cesetlerden ayrıştırılmadan topluca katliam alanında gömüldüğü noktalardan birisi Kert. Kemiklerin yoğunlaştığı noktalar dışında toplu mezarın nerede olduğuna dair herhangi bir işaretin bile olmadığı, 1937-38 yıllarında Dersim’de yapılan katliamların yalnızca bir tanesi Kert. 60 farklı noktada yapılması planlanan anıt mezarların ilk noktası olarak seçilmiş. Hayvanlarla insanların, çocuklarla büyüklerin üst üste atılarak gömüldüğü bir katliam alanının hissinin vermek için farklı büyüklükte kesilen çıplak beton

Resim 6. Dersim ‘38 Anıtı maketi, Dara Kırmızıtoprak Arşivi

¹⁷ Anıtın yapımı için seçilen alanın görüntüsü için bkz. HaberDHF, *Mazgirt’te ‘38 Anıtı Yapılacak*, accessed June 17, 2020, https://www.youtube.com/watch?v=p4ovTZP_Lbo.

prizmaların iç içe geçtiği bir ‘ölüm tarlası’¹⁸ tasarladığını ifade ediyor Kırmızıtoprak. Düzenli bir mezar alanı yerine içinde yürümesinin zor olduğu bir yapıyı bilinçli olarak tercih eden Kırmızıtoprak, ancak bu şekilde “ölümün soğukluğu” hissinin verilebileceğini düşündüğünü belirtiyor: “Çıplak betonun çağrıştırdığı soğuk ölüm ve acı... Bir de uzun yıllar kalıcılığı sağlayabilmesi açısından kullandığımız bir malzeme... Farklı boyutlarda prizma olarak kesilmiş, yani bir katliam alanında kollar, bacaklar, düzensiz saflar, üst üste yığılmış bedenler... Bunu vurgulayacak bir kompozisyondu.”¹⁹

Alevi inancının ateşe yüklediği sembolik anlama atıfta bulunarak 20-25 metre arasında kesilmiş beton prizmaların ortasında fotosel bir ateş yakma fikirlerinin olduğunu belirtiyor. Mezarların arasından yükselecek olan ateş, hem ölümü hem de yeniden doğuşu çağrıştıracaklarını düşünülerek tasarlanmış. Ateşin beton prizmaların ortasında yer alarak farklı açılardan görülebilmesi amaçlanmış. Anıta gelen ziyaretçilerin fotoselden bağımsız olarak bu

Resim 7. Dersim ‘38 Anıtı, Fotoğraf: Çayan Demirel, Dara Kırmızıtoprak Arşivi

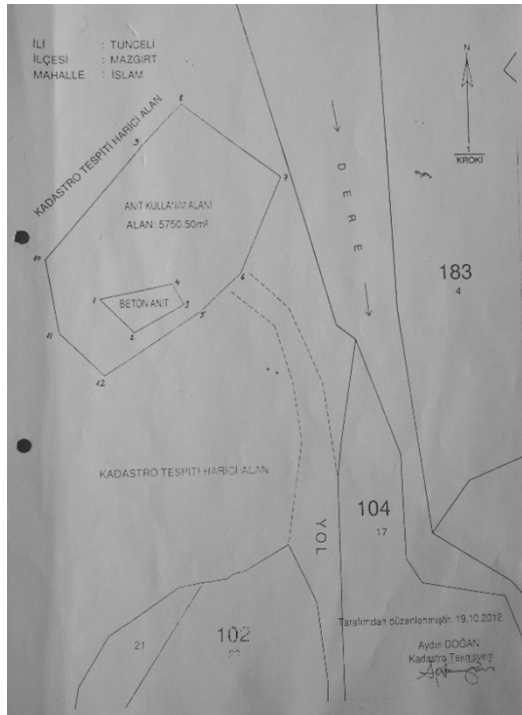
¹⁸ Dara Kırmızıtoprak ile Nisan 2019’da internet aracılığı ile yaptığım görüşmeden.

¹⁹ Dara Kırmızıtoprak ile Nisan 2019’da internet aracılığı ile yaptığım görüşmeden.

alanda “acılarıyla beraber ıralarını ve mumlarını” yakacak olduğunu n-
gören Kırmızıtoprak, mum yakmak üzere ayrıca bir alan tasarlamadığını,
betonların üzerinde yanan mumların bölgenin kültür ve inançsal refleksi-
le-riyle gerekleėmesini hayal etmiė olduğunu belirtiyor.

Ağağıdaki krokide görüldüğü gibi anıt için ayrılan 500m²’nin etrafında
kendisinden çok daha geniğ bir bölge ‘anıt kullanım alanı’ olarak tasar-
lanmış. Bu alanın evre düzenlemesi için Türkel, Belediye Meclisinin bir-
Çok farklı fikri olduğunu belirtiyor.

Anıtı ziyarete gelenlerin alanda vakit geçirebilmelerini olanaklı kılacak
bir evre düzenlemesinin su, tuvalet, oturma alanları gibi eėitli altyapı
hizmetlerini içerme zorunluluğundan bahsederek akıllarındaki tasarımın
Çok daha geniė ervelikli olduğunu belirtiyor:

Resim 8. Dersim ‘38 Anıtı’nın yapılmasının planlandığı bölgenin krokisi,
Mazgirt Belediye Arėivi

Şu an anıta ulaşırken kullanılan yol başkasının arazisinden geçiyor. Yukarıdaki tepenin üstünden dolanan yol inşa edilecekti. [...] Yukarıda çeşme var, oradan su getirilecekti. Bir çeşme yapacaktık, kadın erkek tuvaletleri, oturma yerleri, [...] her yıl anmalarda kullanılmak üzere gereken her şey olacaktı. Sağı solu ağaçlandırılmış bir yol ve oturma yerleri. Oturma yerleri arnavut parke yapılacaktı, daha güzel birçok şey olacaktı, ama işte olmadı.”

ANIT YAPIM SÜRECİ

Projeye katkı sunan, isteyen iş insanları, anıt yapımının finansmanını üstlendi. Dara Kırmızıtoprak'ın anıtı dizayn edip projelendirmesi, mühendis Mustafa Güler'in aplikasyon çalışmalarını ve inşaattaki işleri yürütmeyi üstlenmesiyle Kert mevkiinde anıt için inşaata 2012 yaz sonunda başlandı.

T.C. MAZGİRT BELEDİYESİ		MECLİS KARAR KAĞIDI	
Karar Tarihi: 06.09.2012	Karar Numarası: 14		
Belediye Meclisini Teşkil Edenlerin Adı ve Soyadı:	Başkan: Tekin TÜRKEL Üyeler: Hasan YILDIRIM, Hasan BULDU, Hidir KÖLKİRAN, Ali SARATLI, Erdoğan KILIÇ, Hüseyin Turan, Fethi Yılmaz.		
ANIT MEZAR YAPIMI			
Belediye meclisi 5393 sayılı Kanunun 20. Maddesi gereğince, Belediye Başkanı Tekin TÜRKEL'in Başkanlığında yukarıda isimleri yazılı üyelerin iştirakleriyle gündemdeki konuları görüşmek üzere 06.09.2012 Perşembe günü saat 9.00'da Başkanlık Makam odasında Eylül ayı toplantısı için toplanıldı. Gündem dışı Belediye Başkanı tarafından belediyemiz meclisine sunulan ilçemiz merkez kentin ölü gavur bağı mevkiinde anıt mezar yapımı konusunun görüşülüp görüşülmeyeceği mevcut üyelere soruldu. Üyelerin tamamı tarafından görüşülmesi kabul edildiğinden konunun görüşülmesine başlanıldı. 1938 yılında ilçemiz merkez kentin ölü gavur bağı mevkiinde topluca katledilen insanların yerinin belli olması nedeniyle, öldürülen insanların mezarları ve ölümlere inanç ve kültürümüz gereği duyulan saygıdan dolayı adı geçen mevkide temsili bir anıt mezar yapılması ve o alanın koruma altına alınması meclisimizin tamamı tarafından uygun görülerek oybirliği ile karar verildi.			
Başkan Tekin TÜRKEL	Katip Hasan BULDU	Katip Erdoğan KILIÇ	

Şekil 1 Mazgirt Belediye Meclisi tarafından anıt mezar yapılma kararının alındığını gösteren 06.09.2012 tarihli tutanak, Mazgirt Belediye Arşivi

Mazgirt Belediye Meclisi'nin oybirliği ile yapımına karar verdiği proje, resmi belgelerde "ölülere inanç ve kültür gereği gösterilen saygı"nın ifadesi olarak çerçevelenip "temsili anıt mezar" olarak anılıyor. Resmi izinlerin alınması beklenmeden başlanan projede, kaynak sıkıntısı olmadığı için kısa zamanda büyük ilerleme kaydediliyor. Açılış tarihi olarak Seyit Rıza'nın asılma günü olan 15 Kasım hafta içine denk geldiği için 17 Kasım'da karar kılınıyor. Açılış için yapılan planlarının arasında Mazgirt merkezden anıta kadar yürüyerek gelecek olan ziyaretçilerin takip edebileceği bir '38 'fotoğraf tüneli' oluşturulması da olduğunu belirten Eren, yerli ve yabancı basın ile ilişkiye geçilmiş ve hazırlıklara başlanmışken anıtın durdurulması kararının alındığını belirtiyor:

Şükri [Aslan], ben, Celal [Başlangıç], Kazım Arık felan çalışma yaptık. Açılış görkemli yapalım istedik. Avrupa'dan televizyonlar, ka-naat önderleri, inanç önderleri, bu konuda yazıp çizen tarihçiler, sos-yologlar hepsini davet ettik. [...] Mazgirt'ten oraya [anıta] kadar da bir [...] koridor yapacağız sağlı sollu '38 fotoğraflarından oluşan [...] anıta kadar bu fotoğrafları izleyerek gideceksiniz. Bütün bunları kararlaştırdık her şeyi hazırlarken birden bir sıkıntı çıktı, işte Maliye ve Valilik kararı ile işçileri gözaltına aldılar.²⁰

Gözaltına alınan işçiler kısa sürede bırakılmış olsa da inşaatın durdurulma kararı geri çekilmedi. Kaymakam ve vali ile yaptığı görüşmelerde anıt yapımına başlanan alanın Hazine'ye ait olması sebebiyle projenin durdurulduğu söylenen Eren, "İnşaata başlarken bu yasal boşluktan haberdar değildik" diye belirtiyor. AKP içinde anıt projesine dair farklı fikirlerin olduğunu belirten Eren, dönemin İçişleri Bakanı İdris Naim Şahin'in başını çektiği grubun görüşünün ağır basması sonucu anıtın yasaklandığını belirtiyor. Belediye başkanı Türkel, projenin ilk aşamasından itibaren valiliğin ve kaymakamlığın bilgisi dahilinde gerçekleşen süreci şöyle özetliyor:

Şimdi biz işe başlarken dedik tapuyu belediyeye alalım ki onlar bize gelip müdahale etmesinler. Müdahale için bir materyal olmasın ellerinde [...] Şimdi o tapuyu biz ne yaptık ettik alamadık. İl Kadastro,

²⁰ Dilaver Eren ile Nisan 2019'da internet aracılığı ile yaptığım mülakattan.

daha doğrusu Defterdarlık bilinçli vermiyor bize. Gittik, Tarım Müdürlüğü’nde tarım arazisi olmadığını, işletme alanı olmadığını, Kültür Müdürlüğü’nde tarih kültürel taşınmazlarının olmadığını bütün dosyalarını topladık ve kadastroya sunduk, [...] yazı yazdık, işte elemanları geldi inceledi. Biz bütün bunları tamamladıktan sonra başladık.²¹

Yapım aşamasında müdahale etmeyip açılışa yaklaşırken hazine arazi-sinde yapıldığı gerekçesiyle anıt yapımının durdurulmasının prosedürel değil politik olduğunu belirtirken asıl sorunu yaratanın ‘38’in nasıl tanımlandığı olduğunun kendisine kapalı toplantılarda belirtildiğini ortaya koyuyor. Soykırım Anıtı terimini kullanmaktan vazgeçmesi durumunda projenin devam edebileceğinin kendisine söylendiğini belirterek, uluslararası konvansiyonlara uyma gerekliliğini ön plana koyarak soykırım tanımında ısrar ettiklerini ifade ediyor.

Türkel için soykırım teriminin kullanımıyla ilgili tek husus, yasaklanmaya ilişkin değil. 60 farklı katliam noktasında tekrarlanması planlanan ve ilki Mazgirt Kert bölgesinde denenen anıt mezar projesiyle ilgili Türkel, kavramsal bir sıkıntıya “anıt dediğin bir tane olur” sözüyle dikkat çekiyor. 1937 ve 1938 yılları arasında toplu katliamların yaşandığı 60 farklı noktada, sembolik mezarlık yapılabileceğini fakat hepsinin anıt olmayacağını belirterek, olaya ilişkin birden fazla anma mekânı yapılmasıyla anıt yapılması arasındaki farkın altını çiziyor. Politik mesajı net olan bir anıt ile anma mekânı arasında formel bir ayrım yaparken estetik formların, kavramsal ve politik içerikleri arasındaki farkın politika yaparken göz önünde bulundurulması gerekliliğinde ısrar ediyor Türkel.

Kırmızıtoprak, 60 farklı noktada yapmayı tasarladıkları anıt mezarların birkaçının bile gerçekleşmesinin bir avuntu vesilesi olacağını belirtiyor. Dersim ‘38’de ne oldu ve özür süreci gibi politik tartışmaların çerçevelediği projede, mezarlığa sahip olmak gibi temel bir arzunun bile hayata geçirilemediğinden bahseden Kırmızıtoprak “en basit duyguları... hüznü, isyanı ve üzüntüyü ifade edebilecekleri bir alan açmak” istediklerini, fakat bu “devlet aklıyla mezarlık oluşturma’nın bile mümkün olmadığını”²² belirtiyor.

²¹ Tekin Türkel ile Temmuz 2018 tarihinde Dersim’de yaptığım mülakattan.

²² Dara Kırmızıtoprak ile Nisan 2019’da internet aracılığı ile yaptığım mülakattan.

ANIT PROJESİNİN TARTIŞMAYA AÇTIKLARI

Anıtın İçişleri Bakanı İdris Naim Şahin (Temmuz 2011-Ocak 2013) döneminde durdurulduğunu hatırlatmak, özür ve yüzleşme tartışmalarının genişletilmiş terör tariflerinin yapıldığı²³ günlerde yaşandığının altını çizmek için önem taşıyor. Bir ucu, kapsamı belirsiz terör tanımı diğer ucu ise Erdoğan'ın özrü etrafında belirlenen çerçevede, yapım aşamasından²⁴ inşaatın durdurulması sürecine²⁵ dek Dersim '38 Anıtı', hem anaakım medyada hem de alternatif haber kanallarında tartışıldı. Yapım ve durdurulma aşamalarının aktarılması dışında proje soykırım tanıma anksiyeteleri ve Berlin'de olan Katledilen Avrupa Yahudileri Anıtı'na benzerliği²⁶ üzerinden medyada yer buldu. Yılmaz Özdil, 'Turpun büyüğü heybede' başlıklı yazısında, bu iki tema bir araya getirilerek Ermeni soykırımı tanımına tartışmalarının yarattığı anksiyeteye birleştigiğine şahit oluyoruz.²⁷ Alman Parlamentosu'nun Ermeni Soykırımı'nı kabul etmesiyle ilgili yazısı, Berlin'deki Holokost ve Mazgirt'teki Dersim '38 anıtları arasındaki formel benzerliğe dikkat çekiyor Özdil. Dersim '38 Anıtı'nın Dersim Soykırımı'nın tanınması sürecinde bir adım olduğuna işaret ederek Ermeni Soykırımı ile açılan kapıdan Dersim Soykırımı'nın da gireceği korkusunu ifade edip Anıt tartışmalarının altındaki zemini oluşturan huzursuzluk kaynağını ortaya koyuyor.

Holokost anıtından esinlenmediğini belirten Kırmızıtoprak, '38 Anıtı'nın yaratmaya çalıştığı hissin düzenli bir mezarlık atmosferinden ziyade üst üste

²³ İçişleri Bakanı'ndan Yeni Terör Tarifleri', *SiyahBant*, Erişim: Temmuz 17, 2020, <http://www.siyahbant.org/icisleri-bakanindan-yeni-terror-tarifleri>.

²⁴ Tunceli'de 'Dersim 38' Anıtı, *Milliyet*, Erişim: 17.07.2020, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/tunceli-de-dersim-38-aniti-1610392>. Mahmut Övür, Dersim: Son Katliam İlk Yüzleşme, *Sabah*, Erişim: 17.07.2020, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/ovur/2012/10/11/-dersim-son-katliam-ilk-yuzlesme>. "Bianet, Dersim'de '38 Anıtı," Erişim: 17.06.2020, <http://bianet.org/bianet/print/141429-dersim-de-38-aniti>. "Çılgık çılgığa bir haykırış," Erişim: 17.06.2020, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ciglik-cigliga-bir-haykiris-379454>.

²⁵ Dersim Anıtı'na Kaymakamlık Engeli, Erişim: 17.6.2020, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/-2989/dersim-anitina-kaymakamlik-engeli>. "Dersim Anıtı Durduruldu", Erişim: 17.6.2020, https://www.ntv.com.tr/video/turkiye/dersim-aniti-durduruldu,7_JNbdt_CUyGb0WZpVkmnA.

²⁶ "Dersim 38 Anıt Mezarı, hangi anıtı çağrıştırdı?" T24, Erişim: 17.06.2020, <https://t24.com.tr/haber/dersim-38-anit-mezari-hangi-aniti-cagristirdi,215048>.

²⁷ Yılmaz Özdil: Turpun Büyüğü Heybede, *Sözcü Gazetesi*, Erişim: 17.6.2020, <https://www.sozcu.com.tr/2016/yazarlar/yilmaz-ozdil/turpun-buyugu-heybede-1258932>.

yığılmanın karmaşası olduğunu belirtiyor. Telef olan hayvanlarla beraber katledilen yaşlı ve çocukların topluca gömüldüğü bir alan hissinin, Berlin’deki anıtta kullanılan düzenli bir mezar formunda ifade edilemeyeceği fikrinde. Bu yüzden katliam karmaşasını yansıtacak şekilde, içinde yürümesi zor bir alanı farklı boyutlarda küp, piramit ve prizma biçiminde kesilen çıplak betonlardan oluşturduğunu belirtiyor. Kullanılan malzeme ve birbirini andıran blok tipi mezar sembollerinin iki anıt arasında benzerlik olduğu kanısını yatarsa da iki projenin vermeye çalıştığı hissin çok farklı olduğunu belirtiyor.

SONUÇ YERİNE

Havada asılı kalan ruhları mezara yerleştirmeye çalışan inisiyatiflerin içinde, yarım kalmışlığıyla fark yaratan Dersim ‘38 Anıtı, anma pratikleri açısından da farklı bir deneyime işaret ediyor. Uygulanan şiddetin ismini koymadan ardında bıraktığı kayıpları anmak üzere bir anıt tasarlamak, estetik bir form olan anıtın kendi tarihselliği içinde tipik olmayan bir pratiğe işaret ediyor. Yasal tanınma süreçleri ertesinde devlet söylemindeki dönüşümünü sergilemek üzere ihtiyaç duyulagelmış bir form olan anıt, Dersim ‘38 anmasında farklı bir politik duruma tanıklık ediyor. Devletin inkâr politikalarında pratik bir dönüşme yaşanmadığı bir ortamda, soykırım tanınma tartışmalarına katkı sunan, politik bir eylem halini alıyor anıt inşası. 60 farklı noktada yapılması tasarlanan anıt mezarlar için yasal izin süreçlerinin sistematik olarak sekteye uğradığı bu durum, yarım kalmış ‘38 anıtı anma sürecinin somut bir anlatımı olarak karşımıza çıkıyor. ‘Her şeye rağmen’ atılmış adımların sonucu olan tamamlanamamış ‘38 Anıtı, 2012 yılında diğer ilçelerden de katılımın sağlandığı bir ‘38 anma törenini ağırlayarak bu çabanın politik alanda bir karşılığı olduğunu ortaya koyuyor.²⁸ Yarım kalmışlığı, duvara çarpa çarpa ilerlemeye çalışmanın, bir ileri iki geri dinamiğinin bir göstergesi olarak okuyan Kırmızıtoprak ve Eren’in anıtın bitirilmesine dair bir ümitleri yok. Türkel ise AKP ile CHP arasındaki çatışmanın dinamiğine bağlı olarak yeniden gündeme gelmesini olanaksız bulmuyor.

²⁸ Fotoğrafları için bkz. “Dersim katliamı mağdurları anıldı”. *Özgür Dersim*, 18.10.2012, <http://www.ozgurdersim.com/haber/dersim-katliami-magdurlari-anildi-5503.htm>.